

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ У ВИСВІТЛЕННІ МЕМУАРНИХ ПРАЦЬ

В історії Української Держави Павла Скоропадського одне з центральних місць займає питання про виникнення, функціонування і ліквідацію гетьманських збройних сил. Це важливе питання, безумовно, не можна вважати однією з «білих плям» вітчизняної історії (воно вивчалось і викладалось на сторінках багатьох історичних праць як в самій Україні, так і за кордоном), однак разом з тим поки що немає і підстав вважати його всебічно дослідженим. Зокрема, глибшого вивчення вимагають такі його аспекти, як: труднощі трьох урядів П. П. Скоропадського у розбудові власних збройних сил; національний склад гетьманської армії; соціально-класова суть війська Гетьманату 1918 року; ставлення до армії української гетьманської держави з боку керівних кіл кайзерівської Німеччини, та деякі інші. На наш погляд, крім інших джерел, які можуть поглибити наші знання про збройну опору останнього гетьмана України, позитивну роль в цьому можуть зіграти і чисельні мемуари праці з історії української національної революції і громадянської війни 1917–1921 років.

Саме питанню про відтворення історії армії Української Держави у мемуарній літературі і присвячується ця стаття. Свої дослідницькі завдання її автор бачив у тому, щоб: 1) дати загальну характеристику висвітлення означеного питання в мемуарній літературі; 2) вичленити і розкрити концептуально різні підходи авторів спогадів до нього; 3) визначити ступінь наближення змісту аналізованих мемуарів до історичної правди 4) дати загальну оцінку мемуарних творів під кутом зору наявності в них конкретного фактологічного матеріалу.

Гетьманська держава 1918 року виникла у досить складний час, і те, наскільки успішно і наскільки довго вона існуватиме, напряму залежало від того, наскільки сильну і політично

надійну армію вона буде мати. Конкретно кажучи, збройні сили Української Держави мали виконати дві важливі, і по суті, однопорядкові функції: по-перше, нейтралізувати будь-яку внутрішню збройну опозицію Гетьманату і, по-друге, відбити будь-яку можливу агресію ззовні (і перш за все — з боку більшовицької Росії), спрямовану на його ліквідацію.

Сам Павло Петрович Скоропадський, як до мозку кісток військова людина, прекрасно розумів усі ці реалії, ніколи не маючи нічого спільного з утопічними думками діячів Центральної Ради, які вони висловлювали до січня 1918 року — про те, що Україні як державі не потрібна регулярна армія. І, судячи з усього, займаючи високу посаду Гетьмана України, Павло Петрович виявив найбільшу активність у справі розбудови гетьманських збройних сил. Однак, як він ґрунтовно і, я би сказав, всебічно показав у своїх «Спогадах», з самого початку створення армії Української Держави ця справа нашттовхнулася на досить чисельні і значні перепони. Однією з найбільших труднощів у цьому плані було негативне ставлення вищих німецьких окупаційних кіл до «армійської» перспективи України.

Пізніше П. П. Скоропадський писав, що свого часу його дуже неприємно вразив зміст бесіди з одним із керівників німецької окупаційної адміністрації генералом Вільгельмом Гренером. Високопоставлений німецький військовий поставив гетьманові по суті риторичне питання: «Навіщо Вам армія?», і пояснив, що допоки на території України знаходяться значні військові контингенти Німеччини і Австро-Угорщини, вони, з одного боку, рішуче покладуть край будь-якій антигетьманській опозиції, а, з іншого, не дадуть змоги скинути гетьманський режим «більшовикам з Півночі»¹. Тоді Гренер дав гетьману України характерну пораду: «Утворіть собі невеликий загін у дві тисячі чоловік для підтримання порядку у Києві і для охорони Вас особисто»².

Підкреслимо, що сам Павло Петрович у своїх споминах дав цій ситуації відповідний коментар, який свідчить, що головну причину по суті негативного ставлення німців до розбудови армії Гетьманату він розумів досить добре: «... німці на початку не хотіли допускати української армії. Це завжди говорилося у

дуже люб'язній формі, проте було зрозуміло, що тут грають свою роль якісь причини, які були мені невідомі. Звичайно, тут було опасіння, як би я, сформувавши при їх допомозі армію, не пішов проти них»³. При цьому Павло Скоропадський давав зрозуміти, що ці побоювання кайзерівців, які разом із своїми австро-угорськими союзниками мали в Україні збройну силу у 400 тис. вояків, були надто вже перебільшеними⁴.

Отже, головною причиною цього, яку П. П. Скоропадський визначив цілком правильно, було те, що керівники кайзерівської Німеччини добре усвідомлювали: створена гетьманська армія може з часом стати серйозною перепорою щодо їх панування в Україні. Щоправда, на нашу думку, гетьман П. П. Скоропадський був не зовсім правий, намагаючись по суті пристосувати до німецьких окупантів відоме українське прислів'я: «У жаха великі очі». На наш погляд, перебільшень у німців у цьому питанні майже не було. Забігаючи вперед, підкреслимо, що запланована урядом П. П. Скоропадського загальна військова мобілізація населення України мала поставити під багнет не менше 300 тис. чоловік. Кайзерівські керівники, звичайно, про це знали і розуміли, що у цьому випадку трьохсоттисячна українська армія, хоча і поступатиметься німецькому і австро-угорському війську, все ж таки при відповідних умовах уявлятиме собою сильного противника. Інша справа, що гетьману вдалося мобілізувати не більше за 65 тис. офіцерів і солдатів, але тоді, коли П. П. Скоропадський ще тільки прийшов до влади, вони, звичайно, не могли цього знати.

Аналогічний погляд на ту справу висловив у своїх мемуарах і відомий український історик та колишній голова МІДу Української Держави Дмитро Дорошенко. Разом з тим у власних мемуарних свідченнях він надав цікаву і маловідому деталь. За Д. Дорошенком, відразу ж після приходу Павла Скоропадського до влади новий уряд України почав працювати на власну «емансипацію» з боку німців, у чому далеко не останню роль мала зіграти новоутворена українська армія. Саме через це, за справедливою думкою гетьманського міністра іноземних справ, німці чинили створенню війська Української Держави різні перепони⁵.

Слід зазначити, що подібні погляди висловлювала переважна більшість мемуаристів. При цьому частина з них (наприклад, донський воєначальник і дипломат О. Черячукін, старшина українських «січових стрільців» В. Кучабський, білогвардійський генерал О. Лукомський) просто констатували, що німці не дозволяли формування гетьманської армії⁶, а інші (наприклад, генерал А. І. Денікін), акцентували увагу на тому, що кайзерівці вважали вояків гетьмана небезпечними для себе⁷. Близьку до денікінської думку висловлював у своїх споминах «Всевеликое войско Донское» керівник Білого Дону отаман П. Н. Краснов, який писав: «Німці заважали йому (тобто П. П. Скоропадському. — *В. Г.*) створити таку армію. Вони боялися ускладнень, вони окупували Україну для своїх цілей і їм українська армія була непотрібна»⁸. Відомий білогвардійський воєначальник барон Петро Врангель підкреслював у своїх мемуарах, що німці «ніяких формувань (гетьманських. — *В. Г.*) не допускали, хоча і давали чисельні обіцянки зробити це»⁹.

«Спогади» П. П. Скоропадського містять цілу низку фактів, кожний з яких є ілюстрацією того, як кайзерівці намагалися практично реалізувати свою програму протидії створенню сильної армії Української Держави. Гетьман, зокрема, згадував, що представники кайзерівської адміністрації чинили сильний тиск на нього з тим, щоб він розформував Запорізьку дивізію генерала Натієва — один з кращих військових підрозділів армії П. П. Скоропадського¹⁰. Також, без дозволу на це гетьманської адміністрації, німці роззброїли гетьманський залізничний полк (він був створений з метою запобігти розкраданню залізничних вантажів)¹¹. Значні перепони ставили німецькі окупанти і створенню гетьманського Чорноморського Коша у Бердичеві¹². Не потребує особливих коментарів спомин гетьмана України про те, яку лінію проводили кайзерівці і стосовно українського військового флоту: «Німці ж вели стосовно флоту політику захоплення і ... захоплення рішучого»¹³.

За правдивим свідченням П. П. Скоропадського, поруч з прямими ударами по гетьманських збройних силах, що формувалися, кайзерівські окупанти вдавалися в цьому плані і до непрямих, але разом з тим не менш дошкульних, дій. Так, вони

неодноразово перехоплювали ешелони з продовольством, що надсилалися до гетьманських частин, займали (разом з австро-угорськими частинами) казарми, і до того ж — в першу чергу найкращі з них, нерідко залишаючи гетьманських солдатів і старшин у буквальному смислі слова під відкритим небом.

Разом з тим, які б перепони не чинили кайзерівці гетьманському уряду у справі створення гетьманських підрозділів, справа не обмежувалась тільки ними, було ще і багато інших. Зокрема, відомий український урядовець, а пізніше — і історик І. Мазепа зазначав, що, окрім німців, проти утворення сильної армії Української Держави виступали також і представники «російських консервативних кіл» в Україні, які не без підстав побоювались, що її поява стане серйозною перепоною для реалізації їх планів відродження «єдиної і неподільної Росії»¹⁴. Ю. Артюшенко у своїх мемуарах «Події і факти на моєму шляху боротьби за державу (1917–1966)» теж подавав цю обставину як важливий чинник і саме тиском на гетьманський уряд консервативно налаштованих росіян пояснював розформування П. П. Скоропадським деяких «національно свідомих бойових частин»¹⁵.

Іншу характерну трудність підкреслював Дмитро Дорошенко. Згадавши безспірне положення про те, що гетьманська армія могла стати політично надійною лише у тому випадку, якщо б нею керували політично надійні офіцери і в даному випадку — офіцери, які були виховані у дусі відданості українській самостійній державі, Д. Дорошенко зробив у своїй книжці споминів характерне зауваження : якщо загальна кількість етнічних офіцерів-українців, що служили у царській армії, була чималою, то кількість «національно свідомих» і «перейнятих національним духом» старшин була досить малою¹⁶. За Дмитром Дорошенком, цей феномен слід пояснювати тим, що старе українське офіцерство було виховане у інших державних традиціях — або у дусі російського централістського світогляду, або ж у дусі «вільної отаманщини», при чому ані перший, ані другий варіант зовсім не відповідав справі надійного захисту відродженої гетьманської держави¹⁷. Відомий український воєначальник, командир корпусу Січових стрільців полковник Євген Коновалець у своїй відомій мемуарній праці «Причинки до історії

української революції» визначав «якість» українців-новобранців теж майже як незадовільну, підкреслюючи, що вони були «мало національно свідомими і неграмотними»¹⁸. Про ще одну трудність іншого плану згадував у своїх споминах Н. Король. На його думку, різні кадри гетьманської армії (офіцерські і солдатські) діяли майже у «різних системах координат»: у той час, як «нижні чини» орієнтувались на ранги гетьманського військового уставу, офіцери, серед яких було чимало росіян, визнавали тільки чини і ранги старої, імператорської російської армії¹⁹.

Звичайно, у такій досить непростій ситуації військові керівники Української Держави могли поставити, звичайно, питання про підготовку таких військових кадрів, які дійсно, на всі сто відсотків, відповідали б завданню створення української гетьманської армії. Однак, по-перше, для цього був реально потрібний чималий час (тоді, коли важливі політичні події явно не чекали), а, по-друге, ті військові навчальні заклади, які були наявні на території України, явно не давали приводу для великого оптимізму. Д. Дорошенко писав, що тоді «військові школи тільки ще налагоджувалися»²⁰, а П. Скоропадський підкреслював, що результати праці цих військових закладів були досить «непродуктивними»²¹.

Ціла низка мемуаристів цілком справедливо згадувала і про те, що армія Гетьманату відчувала також і гостру потребу у вищих командних кадрах. Павло Скоропадський писав, що тоді в Києві перебувало чимало вищих офіцерів, а частина з них визначалась без перебільшення блискучою військовою кваліфікацією. Але справжня «біда» була в тому, що в ідейно-політичному плані абсолютна більшість з них тяжіла до білогвардійської Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна і в армії Української Держави служити не хотіла²². Характерної невдачі зазнали спроби гетьмана Павла Скоропадського залучити до служби в українських збройних силах білогвардійських генералів П. Врангеля і О. Лукомського, яким Павло Петрович пропонував відповідно високі посади начальника штабу гетьманської армії і військового міністра гетьманської держави²³.

Ще одну характерну трудність у створенні збройних сил Української Держави згадав у своїх мемуарах генерал і дипломат О. Черячукін. Її донський воєначальник бачив у сильних ударах більшовиків по українських підрозділах ще за часів Центральної Ради, внаслідок чого вони або розбіглися, або були розформовані, і тільки у деяких місцях збереглися невеликі загони гайдамаків та січовиків з їх «екзотичною уніформою»²⁴. Крім того, П. П. Скоропадський підкреслював: аж ніяк не на руку творцям гетьманської армії було і те, що під час першої українсько-більшовицької війни полягла значна кількість українських офіцерів²⁵.

Звершуючи питання про викладення у мемуарній літературі труднощів, пов'язаних із розбудовою збройних сил української гетьманської держави 1918 року, слід підкреслити декілька характерних аспектів. По-перше, це питання розглянуто в мемуарних працях досить ґрунтовно і, ми навіть би сказали, всебічно. По-друге, всі фактори і обставини, що так чи інакше ставали на заваді формування війська Гетьманату 1918 року, є не надуманими, а історично-достовірними. По-третє, дискусійні пристрасті серед мемуаристів з цього питання помітно менші, ніж при висвітленні деяких інших аспектів історії української гетьманської держави 1918 року. Як ми спробуємо показати нижче, велику дискусійну напругу викликало не питання про те, що гальмувало створення вірного П.П. Скоропадському війська, а те, на яких саме організаційних принципах це військо створювалось.

Як же мислив собі організаційні засади створення своєї армії сам гетьман і генерал Павло Скоропадський? «Спогади» Павла Петровича містять конкретні відомості про два головні і, за великим рахунком, суперечливі принципи побудови армії Гетьманату. З одного боку, при розбудові власних збройних сил гетьман збирався спертися не на все населення України, а перш за все на чисельні «майнові» (тобто — більш заможні. — *В. Г.*) прошарки селянства України, чітко визначаючи при цьому головну причину такого підходу: «Ми вважали, що це — єдиний засіб обезопасити себе від більшовизму»²⁶. З іншого боку, сам гетьман і його уряд посилено розробляли плани загальної

мобілізації населення України, яка мала пройти декілька етапів і в сумі дати Українській Державі у січні 1919 року близько 300 тисяч солдатів і старшин²⁷.

Зазначимо, що саме перший, а не другий принцип побудови українського війська почав за влади гетьмана Скоропадського реально втілюватись у життя. Що ж стосується другого, «загальнономобілізованого» принципу, то він за великим рахунком залишився на папері, відкладаючись від місяця до місяця, аж поки антигетьманська революція не поклала край самій гетьманській державі. Треба обов'язково, на нашу думку, підкреслити один важливий момент. У мемуарах останнього гетьмана України неважко помітити одне логічне протиріччя. З одного боку, Павло Петрович прагнув довести, що він прийшов 29 квітня 1918 року до влади за самої широкої підтримки українського «хліборобського» (тобто селянського) населення. З іншого ж боку, сам гетьман, не приховуючи нічого, писав про своє бажання спертися в армійських справах не на все селянство, а тільки на його більш заможну і, відповідно, меншу частину. Чому ж гетьману України, який нібито став у руля при допомозі усього чи майже всього селянства, було не спертися на підтримку всього або майже всього українського селянства при створенні своєї армії, що, поза усяким сумнівом, зробило б його збройні сили набагато сильнішими? Ця ситуація, на нашу думку, яскраво свідчила про обмежений, «хліборобсько-елітний» і аж ніяк не загальнонаціональний характер влади Павла Скоропадського.

Зазначимо, що, не піддаючи ніякому сумніву наявність цих двох «армійських» підходів у Павла Петровича і його уряду, інші автори мемуарів доповнюють і дають різні варіанти тлумачення таких поглядів гетьмана на військове питання. Наприклад, донський отаман Петро Краснов, як і П. П. Скоропадський, теж підкреслював, що на заваді проголошення гетьманським урядом загальної мобілізації стала цілком реальна перспектива отримати до лав гетьманської армії чимало більшовицьких елементів, зазначаючи при цьому, що більшовизм був особливо сильним у низах українського суспільства²⁸. А.С. Лукомський висловив досить-таки спірну думку, що гетьман робив ставку перш за все на ство-

рення великої регулярної армії, в той час як йому було потрібно енергійно озброювати «міцних селян-хліборобів»²⁹. Безумовно, заслуговує на увагу цікавий і глибокий погляд А. І. Денікіна, що обидва шляхи, якими хотів піти Павло Скоропадський у справі військового будівництва, були програшними для Української Держави: загальна мобілізація — через те, що вона дійсно дала б армії гетьмана чимало більшовицьки настроєних вояків, а створення окремих «хліборобських» підрозділів — через те, що вони з самого свого початку були нечисленними і політично ненадійними³⁰.

Наведемо ще одне цікаве і разом з тим історично достовірне спостереження донського отамана і генерала Петра Краснова. На його думку (на наш погляд, цілком справедливо) існувала суттєва відмінність між утворенням армій у гетьманській Україні і у Всевеликому Війську Донському. На Дону через те, що П. П. Краснов зустрів там масову підтримку серед козацтва, спочатку виникла велика антибільшовицьки налаштована солдатська сила, яку вже потім опанували воєначальники різних рангів. На Україні ж (це сталося внаслідок помітної обмеженості підтримки гетьманської влади на селі — *В. Г.*) Павло Скоропадський призначав на різні посади своїх воєначальників, але простих солдатів у достатній кількості не було³¹.

Як і можна було чекати, досить гостру полеміку в мемуарній літературі викликало питання про національний підхід до формування армії України за її останнього гетьмана. П. П. Скоропадський зазначав у «Спогадах», що він хотів створювати збройні сили Гетьманату на подвійних засадах — з одного боку, на базі національно свідомих українців, а з іншого боку — на основі частин білогвардійської орієнтації, аналогічних частинам денікінської армії. В принципі, на нашу думку, такий «двуєдиний» військовий принцип гетьмана був цілком правильним, бо давав йому змогу залучити до армії Гетьманату не тільки національно свідомих українців, а й пробілогвардійські налаштованих росіян. Однак альтернативний погляд висловили у своїх мемуарах ті автори, що були противниками гетьманської держави «зліва». На їхню думку, насправді П. П. Скоропадський поклав в основу розбудови гетьманського війська чисто «російський» принцип.

Те, як цей принцип здійснювався на практиці, описав у своїх спогадах Ісаак Мазепа. По-перше, за І. Мазепою, з цією метою уряд П. П. Скоропадського намагався швидко ліквідувати українські національні частини (автор «України в огні і бурі революції» наводив для підтримки свого погляду факт розформування гетьманцями двох українських підрозділів — «Синьої» та «Сірої» дивізій, а також гетьманські репресії проти «вільнокозацьких» загонів на Катеринославщині). По-друге, гетьманський уряд став на шлях утворення «російських» і «російсько-білогвардійських частин»³². Щоправда, Ісаак Мазепа зробив характерне застереження, стверджуючи, що в армії Павла Скоропадського існувала така українська частина, як Запорізький корпус, щоправда, зразу ж зауважуючи, що гетьманці унеможливили її «дальший військовий розвиток»³³. Аналогічно бачив ситуацію Володимир Винниченко, який писав про системну ліквідацію урядом гетьмана тих військових підрозділів, що склалися із «національно-свідомих елементів»³⁴.

Про це ж, щоправда, у дещо пом'якшеній формі, писав у своїх військових мемуарах полковник Євген Конавалець, який стверджував, що з часом в армії Української Держави помітно посилилась роль і питома вага «московських добровольчих дружин»³⁵. Доповнював подібні погляди Н. Король, який зазначав, що П. П. Скоропадський приймав на службу росіян-офіцерів «як фахівців», а українських офіцерів звільняв як «нефахівців»³⁶. Суттєво уточнюють подібні погляди тези А. Денікіна і Н. Короля, за якими командний склад війська Української Держави був «майже виключно російським»³⁷.

Отже, яким же був насправді національний принцип формування гетьманської армії — «російським» чи мішаним, українсько-російським? На нашу думку, є підстави стверджувати, що історичній істині відповідає саме думка Павла Скоропадського про те, що армія Гетьманату формувалася саме на мішаних, українсько-російських засадах. Достовірно відомо, що в гетьманській армії існувала ціла низка українських національних формувань — Запорізький корпус, Сердюцька дивізія, корпус Січових стрільців, кілька регіонально різних козацьких кошів і т.д. Невірною є й думка А.Денікіна та Н.Короля про те, що

командирами гетьманських збройних сил були у своїй абсолютній більшості російські старшини. Ніхто, звичайно, не оспорує той очевидний факт, що на командних посадах там перебувало чимало етнічних росіян, однак не слід забувати й те, що низка гетьманських загонів очолювались командирами-українцями — П. Клименком (Сердюцька дивізія), П. Болбочаном (Запорізький корпус), О. Слюсаренком (Полтавський корпус), Є. Коновальцем (корпус «січових стрільців»), гетьманськими воєначальниками були в ряді випадків і представники інших національностей (скажімо, досить чисельну Запорізьку дивізію очолював Натієв, грузин за національністю). Досить спірним уявляється і думка Євгена Коновальця. Питома вага «московських дружин» в гетьманському війську дійсно посилилась, але як про серйозну тенденцію про не можна говорити лише напередодні краху Української Держави.

Окремо слід розібрати питання про причини роззброєння соратниками Павла Скоропадського «синьожупанників», «сіро-жупанників», вільних козаків та деяких інших підрозділів. Варто підкреслити, що такі факти дійсно мали місце, але їх причини не мали нічого спільного з начебто наявним у гетьмана П. П. Скоропадського бажанням дискримінувати українців у військовому відношенні на користь росіян. Насправді ж «сині» і «сірі» дивізії були розформовані перш за все через те, що вони відмовились воювати з більшовиками (про це свідчив у мемуарах сам П. П. Скоропадський)³⁸. Що ж стосується «вільних козаків», то вони були піддані репресіям не через те, що були українцями, а через те, що вони виявили різко опозиційні настрої щодо гетьманської держави. Аналогічним чином, гетьман ніколи не віддавав перевагу офіцерам-росіянам перед офіцерами-українцями, керуючись чисто національним критерієм. Сам Павло Петрович міг це робити, керуючись зовсім іншим критерієм — тільки реальним професіональним рівнем того чи іншого старшини.

Різні мемуаристи, як правило, по-різному відповідали на питання про те, що конкретно уявляла собою армія Української Держави. Цілком природно, що тлумачення цього питання творцями і прибічниками Української Держави мають цілком апологетичний характер. Д. Дорошенко вважав, що на жовтень

1918 року Україна мала власну національну армію, яка тоді нараховувала близько 65 тис. солдатів і старшин³⁹. Такої ж думки, природно, дотримувався і сам П. П. Скоропадський. А от погляди їх «мемуарних» опонентів «зліва» і «справа», м'яко кажучи, аж ніяк з такими поглядами не збігаються. Серед частини цих мемуаристів навіть набула поширення думка про те, що у гетьманської держави армії взагалі не було. Так, А. І. Денікін висловив цю думку декілька разів як прямим чином («Україна зовсім не мала армії...»), так і непрямим, зазначаючи, що гетьманська влада спиралась виключно на німецькі багнети⁴⁰. Єврейський політик О. Гольденвейзер писав, що «гетьман... не спирався ні на кого і не міг створити ніякої армії»⁴¹. Про відсутність у гетьмана Павла Скоропадського «реальної військової сили» писав у своїх споминах і член «Союзу відродження Росії» В. Мякотін⁴². Підтримували такі безумовно крайні погляди також О. Черячукін і колишній заступник державного секретаря гетьманської держави М. Могилянський⁴³.

Дещо іншої позиції дотримувався голова антибільшовицької донської держави П. Н. Краснов. На перший погляд, про відсутність у П. П. Скоропадського армії він висловився не менш категорично: «У гетьмана армії не було.» Однак, вчитавшись у красновські спомини, можна зрозуміти, що сам Петро Михайлович висловлювався не стільки в тому сенсі, що армії Української Держави взагалі не існувало, скільки в тому, що її збройних сил було вкрай недостатньо для того, щоб реально захищати Україну від внутрішніх і зовнішніх ворогів. За П. Н. Красновим, український гетьман мав тисячі солдатів і офіцерів, у той час як для успішної боротьби як із внутрішніми, так і з зовнішніми ворогами йому потрібні були сотні тисяч вояків⁴⁴.

У деяких випадках у мемуарній літературі (і перш за все — українській консервативній) можна зустріти описи окремих підрозділів армії Гетьманату. Скажімо, «Спогади» Павла Скоропадського містять досить детальне відтворення процесу формування гетьманської Сердюцької дивізії. Павло Петрович згадував, що на думку про створення такої елітної і по суті гвардійської дивізії його наштотхнули прибулі до нього делегати з'їзду української демократично-хліборобської партії. До складу

Сердюцької дивізії входило близько 5 тис. молодих чоловіків із заможних селянських родин, а рівень цього підрозділу був дуже високим і, за думкою П. П. Скоропадського, навіть не поступався рівневі старої імператорської гвардії Миколи II⁴⁵. Однак якщо сам Павло Петрович (і це цілком природно) подавав Сердюцьку дивізію у максимально привабливому світлі, то його політичний опонент Євген Коновалець писав про неї помітно більш критично. Він визнавав досить високу військову кваліфікацію «сердюків», однак при цьому наголошував, що їх бойовий дух був далеко не таким високим і що вони аж ніяк не відрізнялись любов'ю до своїх старшин (крім іншого, колишній стрілецький полковник скоректував думку Павла Скоропадського про соціальний склад Сердюцької дивізії, зазначивши, що там служили молоді чоловіки саме з найбагатших селянських родин)⁴⁶.

Разом з тим деякі з тих мемуаристів, які визнавали наявність армії в Українській Державі, не гаяли можливість покритикувати її не політичну ненадійність і невелику боєздатність. Про загальну ненадійність вояків гетьмана Павла Скоропадського писав Микола Могилянський⁴⁷. А колишній міністр Центральної Ради і Директорії Феценко-Чопівський відверто підкреслював: «Гетьманські військові частини не приймали боїв»⁴⁸.

Не підлягає ніякому сумніву, що армія у гетьманській державі дійсно існувала, а ті мемуаристи, які писали про її відсутність, виявляли власну велику тенденційність, спрямовану на дискредитацію Української Держави взагалі. Дані Дмитра Дорошенка про наявність восени 1918 року у гетьмана 65-тисячної армії цілком правдиві, і вони свідчать, що Гетьманат мав не малу і не велику, а середню за кількістю збройну силу. Явно тенденційною є також думка про те, нібито солдати і старшини П. П. Скоропадського тільки те й робили, що ухилялися від боїв. Цей погляд не підтверджується, зокрема, героїчною боротьбою частин полковника Болбочана з більшовицькими військами влітку 1918 року впертою боротьбою за Київ гетьманських офіцерських загонів у листопаді-грудні 1918 року. А ось теза про ненадійність збройних сил Української Держави (слід підкреслити, що її висловлювали не тільки опоненти П. П. Скоропадського, а й його прибічники і він сам)⁴⁹ цілком правдиво відтворює

історичну реальність. В листопаді-грудні 1918 року на бік повстанців Симона Петлюри перейшла досить значна частина армії Павла Скоропадського (Сердюцька дивізія, Запорізький корпус, Подільський корпус, Чорноморський кіш та інші підрозділи), що зробило поразку Української Держави неминучою.

Зміст викладеного матеріалу дозволяє авторові статті зробити необхідні висновки:

1. Проаналізованим мемуарним творам притаманні неодноразовні оцінки збройних сил української гетьманської держави 1918 року. У цьому відношенні автори мемуарів чітко діляться на дві якісно різні групи. До першої групи слід віднести тих мемуаристів, які створили апологетичну концепцію гетьманської армії (це були переважно ті особи, які у 1918 році були політичними прибічниками Гетьманату). Характерними складовими цієї концепції є такі погляди: Українській Державі вдалося створити реальну і середню за кількістю власну армію; ця армія спиралася на досить чисельну «майнову» частину населення; гетьманське військо будувалося за двоєдиним принципом, відповідно до якого в ньому могли служити як національно свідомі українці — прибічники самостійної української держави, так і росіяни — прибічники відновлення «єдиної і неділимої Росії»; у процесі розбудови власних збройних сил Українська Держава зазнала великих і різноманітних труднощів — зокрема, гальмування її військового будівництва з боку уряду кайзерівської Німеччини.

До другої групи слід віднести тих мемуаристів, які свого часу так чи інакше були противниками гетьманської держави 1918 року (зокрема, українські революціонери «зліва», російські білогвардійці), а також частково — антибільшовицьки налаштовані керівники Дону і Кубані. Вони, зокрема, вважали, що: серйозної збройної опори у гетьмана Скоропадського ніколи не було, його «армія» носила чисто символічний характер; військо Гетьманату рекрутувалося тільки з меншої (заможної) частини населення; збройні сили Української Держави не являли собою національну армію, складаючись у переважній більшості з пробілогвардійськи налаштованих російських елементів; природним наслідком всього цього стала її майже стовідсоткова небоєздатність.

2. На нашу думку, до правильного відтворення історії армії Української Держави у цілому були ближче саме прогетьманські налаштовані мемуаристи. З ними, зокрема, можна цілком погодитись в тому, що гетьманська адміністрація дійсно зазнала великих труднощів у військовому будівництві (і головним чином — через несприятливу позицію кайзерівської Німеччини), що гетьманські збройні сили не спиралися, та й не могли за різних причин спертися на все українське населення, що завдяки перебуванню в її лавах цілої низки українських підрозділів армія Гетьманату цілком може вважатися українською національною армією (спроби ж їх опонентів представити збройні сили Гетьманату як по суті російсько-білогвардійські ми вважаємо тенденційними і такими, які побудовані на явній абсолютизації певної кількості етнічних росіян в армії Павла Скоропадського). Разом з тим при розкритті деяких аспектів проблеми, безумовно, мають рацію антигетьманські налаштовані автори мемуарів, зокрема, у твердженнях, що гетьманське військо було саме «хліборобсько-елітним» і аж ніяк не загальнонародним і що справді серйозних боїв воно за рідкими винятками не витримувало.

3. Більшість проаналізованих мемуарів (і перш за все написаних політичними прибічниками Української Держави) містить великий і разом з тим досить цінний фактологічний матеріал щодо історії армії Української Держави (особливо — з питань про труднощі гетьманського військового будівництва, організаційні принципи створення армії Гетьманату), який ще далеко не повністю задіяний при написанні історичних праць на відповідну історичну тематику.

¹ *Скоропадський П. П.* Спогади. — Філадельфія, 1995. — С. 179

² Там само. — С. 179

³ Там само. — С. 179

⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). — Львів, 1923. — ч. 2. — С. 64.

⁵ *Черячукин А.* Донские делегации на Украину и в Берлин. — Донская летопись. — 1924. — № 4. — С. 170; *Кучабський В.* Корпус Січових

Стрільців. — Чикаго, 1969. — С. 138; *Лукомский А.* Протисоветские организации на Украине. — Революция на Украине в описаниях белогвардейцев. — Москва, Ленинград, 1930. — С. 202.

⁶ *Деникин А. И.* Гетманство и Директория на Украине. — Там же. — С. 146.

⁷ *Краснов П. Н.* Всевеликое Войско Донское. — Белое Дело. — Москва, 1992. — т. 3. — С. 77.

⁸ *Врангель П. Н.* Воспоминания барона П. Н. Врангеля. — Москва, 1992. — С. 99.

⁹ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 189.

¹⁰ Там само. — С. 261.

¹¹ Там само — С. 188, 269.

¹² Там само. — С. 224–225

¹³ Там само. — С. 238.

¹⁴ *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. — Прага, 1942. — ч. 2. — С. 56.

¹⁵ *Артюшенко Ю.* Події і люди на моєму шляху боротьби за державу (1917–1966). — Чикаго, 1966. — С. 31–32.

¹⁶ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — ч. 3. — С. 65.

¹⁷ Там само. — С. 65.

¹⁸ *Коновалець Є.* Причинки до історії української революції. — Мюнхен, 1948. — С. 10.

¹⁹ *Король Н.* Як Павло Скоропадський став гетьманом України (Уривок із споминів). — Нью-Йорк, 1967 — С. 9.

²⁰ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — ч. 3. — С. 181.

²¹ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 181

²² Там само.

²³ *Врангель П. Н.* Указ. соч. — С. 99 ; *Лукомский А.* Указ. соч. — С. 202

²⁴ *Черячукин А.* Указ. соч. — С.170.

²⁵ Там само. — С. 192.

²⁶ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 181.

²⁷ Там само. — С. 186.

²⁸ *Краснов П. Н.* Указ. соч. — С. 77.

- ²⁹ *Лукомский А.* Указ. соч. — С. 200.
- ³⁰ *Деникин А. И.* Указ. соч. — С. 165.
- ³¹ Там же. — С. 165.
- ³² Мазепа І. Вказ. праця. — ч. 2. — С. 56–57.
- ³³ Там само. — С. 56–57.
- ³⁴ *Винниченко В. К.* Відродження нації. — Відень, 1920. — т. 3. — С. 101.
- ³⁵ *Коновалець Є.* Вказ. праця. — С. 11.
- ³⁶ *Король Н.* Вказ. праця. — С. 3, 4.
- ³⁷ *Деникин А. И.* Указ. соч. — С. 146.
- ³⁸ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 189.
- ³⁹ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — Ч. 3. — С. 64.
- ⁴⁰ *Деникин А. И.* Указ. соч. — С. 145–146.
- ⁴¹ *Гольденвейзер А.* Из Киевских воспоминаний. — Революция на Украине в описаниях белогвардейцев. — С. 47.
- ⁴² *Мякотин В.* Из недалекого прошлого. Там же. — С. 222.
- ⁴³ *Могиланский Н.* Трагедия Украины. — Там же. — С. 129; *Черячукин А.* Указ. соч. — С. 170.
- ⁴⁴ *Краснов П. Н.* Указ. соч. — С. 78.
- ⁴⁵ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 175, 179, 268.
- ⁴⁶ *Коновалець Э.* Вказ. праця. — С. 10.
- ⁴⁷ *Могиланский Н.* Указ. соч. — С. 134.
- ⁴⁸ *Фещенко-Чопівський П.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради і Директорії. — Житомир, 1992 — С. 47.
- ⁴⁹ *Скоропадський П. П.* Вказ. праця. — С. 132.